

УДК 94(477.53)-053-055

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.12>

КОЗАЦТВО ВЕЛИКОБУДИСЬКОЇ СОТНІ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ (НА ОСНОВІ КОМПУТІВ І РЕВІЗІЙ 1718–1735 РР.)

Костиренко Тамара,

аспірантка кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ORCID ID: 0000-0002-3139-6672

Історико-демографічні дослідження є важливим напрямом сучасної української історіографії, що розвивається з початку 2000-х років. Особливої уваги вчених заслуговує чисельний і соціальний склад населення Гетьманщини. Водночас населення сотень Полтавського полку, зокрема Великобудиської (Великобудищанської), залишається фрагментарно дослідженим. Історики та краєзнавці здебільшого зосереджуються на етимології назви цієї сотні, часі її заснування, адміністративно-територіальному устрої, на окремих аспектах соціально-економічного становища. Проте питання персонального складу та чисельності козацтва Великобудиської сотні висвітлено недостатньо в науковій літературі.

У статті проаналізовано персональний склад сотенної старшини, чисельність козацтва, їх майнову диференціацію як жителів Великобудиської сотні Полтавського полку в 1718–1735 рр.

Застосовано загальнонаукові методи: аналіз, узагальнення і синтез, а також спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний, проблемно-історичний, історико-порівняльний і джерелознавча критика. Дослідження ґрунтується на облікових джерелах, краєзнавчій літературі та історичних працях. Джерельну базу наукової розвідки становлять компути і ревізії Великобудиської сотні за 1718, 1721, 1723, 1726, 1733, 1735 рр., опубліковані у семитомному виданні «Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII–XVIII ст.)», упорядкованому Володимиром Мокляком. Із указаних джерел вибрано списки козаків із відомостями про їхній майновий стан і місце проходження військової служби.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше комплексно проаналізовано чисельний склад і майнове становище козацтва; представлено динаміку змін у структурі кінних і піших озброєних, піших беззбройних, присутніх і відсутніх у сотні; проаналізовано дані про козаків, які перебували «на почті драгунському», при сотенній ратуші, на Українській оборонній лінії та у військових походах у Польщі, що дало змогу окреслити географію військової мобільності населення сотні; виявлено збільшення частки кінних озброєних козаків та зменшення частки піших беззбройних за місцем несення служби.

Ключові слова: Полтавський полк, Великобудиська (Великобудищанська) сотня, сотенне містечко, Великі Будища, компут, ревізія, козак.

Kostyrenko Tamara. The Cossacks of the Velykobudyshchanska Sotnia of the Poltava Regiment (based on records and audits from 1718–1735)

Historical and demographic research is an important area of contemporary Ukrainian historiography, which has been developing since the early 2000s. The numerical and social composition of the population of the Hetmanate deserves special attention from scholars. At the same time, the population of the hundreds of the Poltava Regiment, in particular Velykobudyshche (Velykobudyshchanska), remains fragmentarily researched. Historians and local historians mostly focus on the etymology of the name of this sotnia, the time of its foundation, its administrative and territorial structure, and certain aspects of its socio-economic situation. However, the issues of the personal composition and number of Cossacks in the Velykobudyshchanska Sotnia are not sufficiently covered in scientific literature.

The article analyses the personal composition of the hundred's officers, the number of Cossacks, and their property differentiation as residents of the Velykobudyshchanska Sotnia of the Poltava Regiment in 1718–1735.

General scientific methods were used – analysis, generalisation and synthesis, as well as special historical methods – problem-chronological, problem-historical, historical-comparative and source criticism. The research is based on accounting sources, local history literature and historical works. The source base of the scientific research consists of computations and revisions of the Velykobudyshchanska Sotnia for 1718, 1721, 1723, 1726, 1733, 1735, published in the seven-volume edition 'Sources on the History of the Poltava Regiment (mid-17th – 18th centuries)' compiled by Volodymyr Mokliak. From these sources, lists of Cossacks were selected with information about their financial status and place of military service.

The scientific novelty lies in the fact that, for the first time, the numerical composition and financial status of the Cossacks have been comprehensively analysed. The dynamics of changes in the structure of mounted and unmounted armed, unarmed, present and absent in the sotnia are presented. Data on Cossacks who were 'on dragoon duty' at the sotnia town hall, on the Ukrainian defence line and in military campaigns in Poland were analysed, which made it possible to outline

the geography of the military mobility of the hundred's population. An increase in the proportion of armed Cossacks on horseback and a decrease in the proportion of unarmed foot soldiers at their place of service was revealed.

Key words: *Poltava regiment, Velykobudys'ka (Velykobudyshchanska) Sotnia, sotnia center, Velyki Budyshcha, comput, audit, Cossack.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях, присвячених становленню та функціонуванню Великобудиської сотні Полтавського полку, простежується інтерес як із боку істориків, так і місцевих краєзнавців. Варто згадати історичні нариси з однаковою назвою «Диканщина» Василя Скорика [1] та Олександра Ковалю [2]. Особливу цінність становить локальне дослідження Ярослави Городницької та Світлани Калашнік «Великі Будища: історичний нарис» [3]. Указані праці ґрунтуються на архівних матеріалах і науковій літературі, характеризують події другої половини XVII – кінця XVIII ст. Автори проаналізували варіативність назви сотні, функціонування сотенної ратуші, персональний склад сотенної старшини, а також чисельність козаків у реєстрах.

Проблема визначення дати заснування Великобудищанської сотні залишається предметом дискусії. Львівський історик Ярослав Дашкевич та київська дослідниця Віра Панашенко схиляються до 1660 р., тоді як Олена Байда та Володимир Кривошея ведуть її початок із 1665 р. Утім, дослідники одностайно вважають, що функціонування сотні припинилося у 1775 р. внаслідок скасування полково-сотенного устрою Гетьманщини [4, с. 71]. Цю позицію підтверджує й довідкове видання «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.)», яке репрезентує зміни адміністративно-територіального устрою регіону в історичній ретроспективі [5].

Виклад основного матеріалу. Сотенне містечко в минулому, а нині село Великі Будища, розташоване на правому березі річки Ворскла на відстані 34 км від м. Полтави. Етимологія назви поселення від слова «буда» – місце для випалювання поташу, виготовлення вугілля, дьогтю, селітри [6, с. 232].

Із утвердженням полково-сотенного устрою Гетьманщини у червні 1648 р. сформовано Полтавський полк. На початковому етапі його існування було 18 сотень [6, с. 223]. Із 1660 р. Великі Будища стали козацьким сотенним містечком в утвореній Будиській сотні, яка пізніше змінювала назви на Великобудиську і Великобудищанську сотню в межах Полтавського полку [3, с. 101].

До сотенної старшини належали сотник, отаман, писар, осавул та хорунжий. Існували ще посади значкових, військових та бунчукових полкових і сотенних товаришів. Вони втілювали розпорядження полковників і гетьманів, виконували військові функції, оберігали земельну власність, слідкували за порядком. Сотенна адміністрація призначалася полковою канцелярією. Проте були випадки успадкування посад [2, с. 85]. Наприклад, великобудищанськими сотниками почергово ставали родичі: дід Іван Павлович Сулима, батько Андрій Іванович Сулима, онук Павло Андрійович Сулима [3, с. 106].

У різні часи Великобудищанську сотню очолювали: Педан Хоменко (1665 р.), Роман Пугач (1671 р.), Дмитро Харченко (1672 р.), Левко Звенигородський, Педан Хоменко (1683–1687 р.), Михайло Звенигородський-Лепченко (1600–1704 р.), наказний сотник Максим Носач (1693 р.), Максим Звенигородський-Левченко (1706 р.), Петро Олексійович Кованька (1708 р.), Дмитро Васильович Колачинський (1712 р.), Максим Звенигородський-Левченко (1715 р.), Федір Семенович (1718 р.), Йосип Сулима (1718 р.), Дмитро Васильович Калачинський (1720–1723 р.), Іван Павлович Сулима (у 1721 р. наказний сотник, 1723–1734 р.), наказний сотник Йосип Сулима (1724–1725 рр.), наказний сотник Іван Раданський (1724 р.), наказний сотник Юсько Ємченко (1724 р.), Андрій Іванович Сулима (1734–1771 рр.), Павло Андрійович Сулима (1771–1781) [2, с. 358].

У документі «Військова і міська старшина в малоросійських полках в 1725 році» вказано відомості про Великобудищанську сотенну старшину: Іван Сулима – сотник, Йосип Сулима наказний сотник; Федір Товстий – отаман; Іван Фесенко – війт; Яків Іванов – писар [3, с. 109].

Компути укладалися в полкових канцеляріях за участі сотенних управ. Ці документи використовувалися для підтвердження приналежності до козацького стану та для оподаткування дворів. У джерелах із 1726 р. термін «компут» змінюється на «ревізія».

Оригінали компутів 1718, 1721, 1732 рр. зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ревізії 1726, 1733 і 1735 рр. знаходяться у Центральному державному історичному архіві України в місті Києві [7–11].

Компут від 8 січня 1718 р. розпочинається з переліку козаків кінних, у якому першими внесено тодішнього сотника Федора Семеновича, колишніх сотників Дмитра Колачинського й Максима Левченка, тодішнього отамана Сидіра Яременка та хорунжого Охріма Замурка (Мокляк В.О. (упоряд.). 2007, с. 136). У цьому компуті зафіксовано 236 козаків, серед них 124 були кінними, 83 – тяглими, які мали робочу худобу (волів), та 26 були пішими. Окрім того, у списку зазначено три удови, які зберегли

станову приналежність та майнові права, успадковані від чоловіків [7, с. 136–140]. Серед козаків піших вказано колишнього сотника Івана Педана [7, с. 139].

У компуті від 25 березня 1721 р. зафіксовано 212 осіб, серед яких переважали кінні козаки: 117 осіб володіли землею та 8 вдів, що також мали ґрунти. Виокремлено козаків, які мали волову упряж, із них 9 мали ґрунти, а 52 не володіли землею. До групи тяглих козаків належали чотири удови. У категорії піших вказано 17 козаків і 5 вдів без ґрунтів [8, с. 98–100]. Дані свідчать про те, що зазначені кінні козаки мали землю, натомість більшість козаків, які мали волову упряж, не володіли землею, що вказує на поглиблення майнової диференціації козаків.

Компут 1721 р. підписаний тодішнім сотником Дмитром Колачинським і отаманом городовим великобудиським Федором Товстієм [8, с. 282].

Списком від 21 липня 1723 р. засвідчено склад козаків Великобудиської сотні, які через «крайню свою убогість» не могли вирушити в черговий військовий похід і мали залишитися для несення служби вдома. До цього переліку увійшли 72 піші козаки та 8 кінних убогих, які використовувалися для доставки листів та виконання інших військових доручень Список 1723 р. затверджений підписом наказного полковника Полтавського Григорія Петровича Буцького [9, с. 41–42].

У документі під назвою «Ведення Полтавського полку Великобудиської сотні, скільки в тій сотні козаків кінних, волових, піших убогих і вдів козаких, можних і убогих, також посполитих можних, убогих з удовами, шинками і фільваркми в червні 1726 року і хто з них можний і убогий» зафіксовано поділ козаків за майновим принципом, що подібно до структури компутів за 1718 і 1721 рр.

У ревізії 1726 р. продемонстровано поширену проблему бідності, адже козаки в групах убогих і дуже убогих переважали кількісно тих, хто мав земельні наділи. Серед 97 кінних козаків лише 18 мали ґрунти, натомість 79 були убогими. Козаків, які мали волову упряж, зафіксовано 56. Козаків дуже убогих внесено 58, а вдів козаків піших і дуже убогих – 9. Усього налічувалося 218 осіб.

Ревізія 1726 р. підписана сотником Іван Сулимою та вищезгаданим отаманом Федором Товстієм [9, с. 145–148].

Варто узагальнити кількісний склад козаків за компутами та ревізією. Згідно з компутом 1718 р., визначено найбільшу кількість козаків – 236 осіб, у компуті 1721 р. зафіксовано найменше козаків – 212, за ревізією 1726 р. вказано 218 людей (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісний склад козаків за компутами 1718 і 1721 рр. та ревізією 1726 р.

Компут/ ревізія	Кінні		Тяглі	Піші		Мають волову упряж		Усього козаків
1718 р.	124	-	83	26	вдови 3	-		236
1721 р.	мають ґрунти 117	вдови 8	вдови 4	без ґрунтів 17	вдови без ґрунтів 5	мають ґрунти 9	без ґрун- тів 52	212
1726 р.	мають ґрунти 18	убогі 79	-	Дуже убогі 58	Удови козаків піших і дуже убогих 9	56		218

Варто розглянути списки козаків, які відрізняються від попередніх за структурою та призначенням. Перший називається «Ведення Полтавського полку Великобудиської сотні, скільки в тій сотні козаків кінних оружних піших оружних і безоружних наявні і скільки відправлено в розсходах, і куди саме; кінні чи оружні чи піші і безоружні» і складений 26 липня 1733 р. [10, с. 57–62]. Другий – «Список іменний Полтавського полку значкових товаришів, козаків рядових кінних і піших, оружних і безоружних, які перебувають у полку, і хто в яких відлучках» сформовано в лютому 1735 р. [11, с. 49–53].

Внутрішня структура цих ревізій однакова: спочатку подано рядових козаків, які перебували в сотні, а потім – відсутніх із різних причин. У межах списку також здійснено поділ козаків за наявністю коня і зброї, що давало змогу виокремити кілька груп: «кінні оружні», «піші оружні», «піші безоружні».

За поданою таблицею простежується динаміка чисельності рядового козацтва Великобудиської сотні за місцями перебуванням у липні 1733 р. та лютому 1735 р. Загальна кількість козаків, які перебували вдома, залишалася незмінною – 210 осіб. Водночас незначно збільшилася кількість відсутніх у сотні (з 21 до 22 козаків). Найбільші зміни зафіксовано серед кінних озброєних, їх чисельність зросла зі 104 до

Таблиця 2

**Кількісний склад рядових козаків Великобудиської сотні за місцями несення служби
за ревізіями 1733 і 1735 рр.**

Козаки та місця несення служби		У ревізіях	
		станом на 26 липня 1733 р.	станом на лютий 1735 р.
Козаки кінні озброєні наявні вдома		89	123
Козаки піші озброєні наявні вдома		43	28
Козаки піші беззбройні наявні вдома		78	52
			вдови 7
Козаки кінні озброєні «на почті драгунському» у Великих Будищах		5	-
Козаки кінні озброєні на стойці при ратуші		10	12
Козаки піші беззбройні на Українській оборонній лінії		6	-
Козаки кінні озброєні по другому наряду в поході в Польщі		-	10
Усього	<i>Наявних у сотні</i>	210	210
	<i>Відсутніх у сотні</i>	21	22
	<i>Кінних озброєних</i>	104	145
	<i>Піших озброєних</i>	43	28
	<i>Піших беззбройних</i>	84	59

145 осіб, тоді як кількість піших озброєних зменшилася із 43 до 28. Найбільше скорочення спостерігається серед піших беззбройних – із 84 до 59 осіб, що свідчить про зростання рівня озброєння (табл. 2).

Відповідно до табл. 2, відсутніх поділено за місцями несення служби:

1) «на почті драгунському» у Великих Будищах – мають на увазі «драгуни» – воїни кавалерії, які могли вести бій як у пішому, так і кінному строю [12]. Драгунські підрозділи були складовою частиною надвірного війська – особливого військового формування, яке виконувало охоронну функцію і супровід гетьмана під час походів, урочистих виїздів, зустрічей із послами та забезпечувало вартову службу в резиденціях [13];

2) на стойці при ратуші – козаки кінні озброєні несли службу з охорони ратуші в сотенному містечку Великі Будища [10, с. 57–62]. Великі Будища були ратушним містом, тобто з міським управлінням, але не користувалися магдебурзьким правом [2, с. 86];

3) на Українській оборонній лінії – загони несли варту на військово-інженерній системі фортифікаційних споруд, які простягалися від Дніпра по правому берегу річки Оріль до річки Сіверський Донець. Залучали на службу козаків Полтавського полку, адже значна частина лінії укріплень проходила через його територію. Будували цю оборонну лінію у 1731–1735 рр., вона відокремлювала Гетьманщину від Війська Запорозького Низового [14];

4) по другому наряду в поході в Польщі – загони козаків відправляли туди два рази у 1735 р. під час європейської війни за польську спадщину (1733–1735 рр.), після якої укладено мирний договір і визнано Августа III королем Речі Посполитої [11, с. 49–53].

Наприкінці списків розміщено таблиці, у яких пораховано загальну кількість рядових козаків за місцями несення служби.

У ревізії за 26 липня 1733 р. підписалися сотник Іван Сулима та отаман городовий Федір Товстий [10, с. 62]. Ревізія станом на лютий 1735 р. затверджена підписами сотника Андрія Івановича Сулими та згаданого отамана Федора Товстія [11, с. 53].

Козацько-гетьманська доба завершилась у 1775 р. ліквідацією полково-сотенного устрою, тому в жовтні Великі Будища увійшли до складу Полтавського повіту Новоросійської губернії. Із 1776 р. населений пункт приєднано до Полтавського повіту Полтавської провінції Полтавської губернії [15, с. 4]. У 1784 р. колишнє сотенне містечко відійшло до Катеринославського намісництва, із 1796 р. – до Малоросійської губернії [5, с. 24]. У 1802 р. Великі Будища приєднано до Полтавської губернії, а від 1803 р. – до її Зіньківського повіту. Станом на 1863 р. перебувало у складі волості Зіньківського повіту [5, с. 30–40].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати низку узагальнень щодо чисельного складу, майнового статусу та динаміки змін у персональному складі козацтва Великобудиської сотні Полтавського полку впродовж 1718–1735 рр. На основі аналізу компутів і ревізій удалося реконструювати кількісний склад козаків за майновою ознакою (кінні, піші, тяглі, мали або не мали ґрунти), рівнем озброєння (озброєні й беззбройні), місцем несення служби (присутні в сотні та відсутні за її

межами). Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі соціально-економічного становища козаків, посполитих і духовенства Великобудищанської сотні, у визначенні історико-демографічних характеристик населення Великих Будищ як сотенного містечка.

Література:

1. Скорик В.П. Диканщина: історико-краєзнавчий нарис. 2-е вид. Полтава : Скайтек, 2006. 68 с.
2. Диканщина: історичний нарис / ред. О.П. Коваль. Полтава : Дивосвіт, 2013. 560 с.
3. Калашнік С.В., Городницька Я.М. Великі Будища: історичний нарис. Полтава : Дивосвіт, 2013. 575 с.
4. Мокляк В.О. Полтавський полк: науково-популярний нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVII століття. Полтава : Дивосвіт, 2008. 112 с.
5. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Г.П. Білоус та ін. ; упоряд.: Ю.О. Васильєва та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Полтава : АСМІ, 2012. 400 с.
6. Наливайко І.М. Славні діла козацького роду. Полтава : Дивосвіт, 2013. 256 с.
7. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. Т. 1: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. Полтава : АСМІ, 2007. 400 с.
8. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. Т. 2: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1721 р. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. Полтава : АСМІ, 2010. 436 с.
9. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. Т. 3: Компуті та ревізії Полтавського полку. Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. Полтава : АСМІ, 2012. 768 с.
10. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. Т. 5: Компуті та ревізії Полтавського полку. Ревізія 1733 р. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. Полтава : АСМІ, 2013. 474 с.
11. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. Т. 7: Компуті та ревізії Полтавського полку. Список іменний Полтавського полку 1735 р. / упоряд., підг. до друку, вст. стаття В.О. Мокляк. Полтава : АСМІ, 2018. 216 с.
12. Драгун. *Тлумачний словник української мови* / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України, 2011. URL: <https://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%BD> (дата звернення: 27.06.2025).
13. Сокирко О.Г. Гетьманський драгун XVII ст. *Український тиждень*. 2008. 21 листопада. URL: <https://web.archive.org/web/20140903174800/http://tyzhden.ua/Publication/3740> (дата звернення: 27.06.2025).
14. Чухліб Т.В. Українська оборонна лінія, Українська лінія, Українська захисна лінія. *Енциклопедія історії України: Україна – Україні*. Кн. 2 / редкол. В.А. Смолій (гол.) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_oboronna_liniya (дата звернення: 26.06.2025).
15. Жук В.Н. Великі Будища. *Трудова слава*. 1990. 11 серпня. С. 4.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025